

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра біології та екології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

з теми: **«ЗАСТОСУВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я»**

Виконала: студентка групи Біол1-М22
спеціальності 014 Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини)

Лівіцька Ольга Федорівна

Керівник: **Наталія КАЗАНІШЕНА**,
доцент кафедри біології та екології,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: **Петро ПЛАХТІЙ**,
доцент кафедри біології та екології,
кандидат біологічних наук, доцент

Кам'янець – Подільський – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ.....	9
1.1. Формування відповідального ставлення до власного здоров'я здобувачів освіти – як завдання сучасного закладу освіти.....	9
1.2. Пошук нестандартних форм та методів навчання – вимога сучасної системи освіти.....	15
1.3. Наукові дослідження з проблем застосування нестандартних форм та методів навчання.....	18
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я У ЗЗСО.....	24
2.1. Загальна характеристика здоров'язбережувальної освітньої галузі у ЗЗСО.....	24
2.2. Методичні особливості застосування нестандартних методів навчання під час уроків з «Основ здоров'я».....	28
2.3. Нестандартні уроки основ здоров'я, їх методичні особливості.....	48
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСЛІДНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	62
3.1. Організація дослідної роботи.....	62
3.2. Результати дослідження на констатувальному етапі.....	64
3.3. Результати дослідження на формувальному етапі.....	66
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Становлення і розвиток сучасного суспільства диктується і визначається рівнем творчого розвитку і зростання кожного громадянина, його духовним і соціальним внеском у державне будівництво. Розвиток такого підходу багато в чому визначається станом державної системи освіти. Враховуючи етапи творчого розвитку людини і формування систем світогляду і розуміння світу, навчання колективній творчості, колективній свідомості, ранніми теоретико-методологічними платформами сучасної освіти повинні стати нові знання про устрій світу.

Здоров'я підрастаючого покоління є інтегральним показником соціального благополуччя, важливим складником забезпечення стійкого розвитку – бажаної перспективи й мети для кожної країни та світової спільноти.

Стан здоров'я людини залежить на 20% від спадковості, на 10% від рівня розвитку медицини, на 20% від стану довкілля, на 50% від способу життя. Тому справедливі є слова: «Ваше здоров'я у ваших руках». Люди давно переконалися, що на здоров'я впливає безліч чинників, і найголовніший з них – це спосіб життя [8].

Зміцнення здоров'я населення залежить не лише від організованої та комплексної діяльності державних і недержавних організацій та організованих зусиль суспільства в цілому, а й від відповідального ставлення кожної людини до свого здоров'я, яке визнається основою продуктивного довголіття, фізичного, психічного та соціального благополуччя. Закономірно, що державна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті одним із головних завдань ставить виховання відповідального ставлення до власного здоров'я як найвищої соціальної та особистісної цінності [11].

Здоровий спосіб життя – це дії, направлені на підтримку здоров'я та уникнення захворювань. В основі здорового способу життя лежить індивідуальна система поведінки та звичок кожної окремої людини.

Головне – замислитися про наслідки своїх дій. Зрозуміло, що для того, аби бути здоровим, потрібно докласти певних зусиль і не набувати шкідливих звичок. Якщо є із якихось причин вони вже є, то треба ужити всіх заходів, аби їх позбутися [28].

Здорова поведінка включає декілька складових:

- Використання послуг системи охорони здоров'я – проведення профілактичних оглядів та щеплень, виконання заходів щодо раннього виявлення захворювань

- Виконання рекомендацій щодо лікування та профілактики захворювань, зокрема, дотримання режиму прийому медикаментів, призначених лікарем

- Дотримання засад здорового способу життя – уникнення поведінки, яка шкодить здоров'ю, та дотримання такої, що сприяє його збереженню [35].

Загальновідомо, що здоров'я – це скарб кожного громадянина, стратегічний ресурс держави та запорука розвитку всієї міжнародної спільноти. Саме тому здоров'я підростаючого покоління набуває особливого значення в сьогоднішніх реаліях. Це не викликає жодних сумнівів. Поряд з генетичними, соціально-економічними та екологічними факторами на погіршення здоров'я школярів впливають і фактори шкільного життя.

Метою базової загальної середньої освіти є розвиток освіченої особистості, що поєднує в собі можливість творчого навчання, ініціативи щодо саморозвитку та самонавчання перед лицем глобальних змін та викликів, здатність ідентифікувати себе як важливу та відповідальну складову українського суспільства, яка готова змінюватися та захищайте національні цінності українського народу. Основним фактором розвитку такої особистості є формування у школяра звичок застосування знань в реальних життєвих умовах, при вирішенні реальних завдань. Уміння визначати і обґрунтовувати свою життєву позицію. Основним засобом

досягнення цієї мети є впровадження компетентнісного підходу до освітнього процесу в школах, заснованого на ключових здібностях як результаті навчання. Для досягнення означених цілей завданнями предмета «Основи здоров'я» є: особистісна і культурна ідентифікація, активна громадянська позиція, підприємництво, відповідальність за навколишнє середовище, благополуччя і стабільність майбутнього, фізичний, психічний, духовний та соціальний розвиток [5; 31; 39].

Аналіз стану викладання курсу Основ здоров'я у закладі загальної середньої освіти доводить його актуальність та важливу роль. Водночас, вчителі та учні констатують необхідність урізноманітнення форм та методів навчання. Разом з традиційним навчанням все активніше використовуються нестандартні форми та методи навчання. Нестандартні форми й методи організації навчальної діяльності наближають навчання до реального життя, привертають увагу учнів, викликають стійкий інтерес до навчання, спонукають до пошуку оптимальних рішень та уможливають творче використання знань. Нестандартне навчання заохочує до пошуку оптимальних шляхів вирішення нестандартних ситуацій та дозволяє творчо застосовувати знання. Також заохочує до творчого застосування знань, умінь і способів діяльності. Сприяє розвитку та має позитивний емоційний вплив. Нестандартні методи та форми організації не тільки урізноманітнюють навчальний процес, але й дають змогу учням отримувати задоволення від процесу роботи [30; 53; 57].

Актуальність та значимість обраної нами проблеми наукового дослідження, а також нагальна об'єктивна потреба у постійному вдосконаленні організаційних форм та оновленні методів навчання на уроках основ здоров'я обумовили вибір теми нашого наукового дослідження **«ЗАСТОСУВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наше наукове дослідження є складовою одиницею науково-дослідної

проблематики та професійної науково-дослідної діяльності кафедри біології та екології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мета дослідження: аналіз значення та методичних аспектів застосування нестандартних методів навчання основам здоров'я.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати реальний стан вивчення проблеми організації процесу навчання основам здоров'я та проблеми застосування нестандартних методів навчання під час викладання основ здоров'я в освітній практиці ЗЗСО та у психолого-педагогічній літературі;

- Обґрунтувати, підібрати нестандартні методи й засоби навчання основ здоров'я, розробити уроки основ здоров'я із застосуванням нетрадиційних методів навчання;

- Експериментально перевірити ефективність розроблених навчально-методичних матеріалів, методів, форм та засобів навчання.

Об'єкт дослідження: освітній процес з основ здоров'я у закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: нестандартні методи навчання основам здоров'я та методичні аспекти їх застосування на уроках основ здоров'я у закладі загальної середньої освіти.

Методи дослідження:

- теоретичні (аналітичні – аналіз наукових психолого-педагогічних праць з тематики дослідження, нормативних документів, аналіз шкільних документів);

- емпіричні (спостереження за освітнім процесом, бесіди, анкетування, тестування – забезпечило об'єктивне вивчення стану проблеми організації уроків основ здоров'я в практиці ЗЗСО);

- експериментальні (констатувальний та формувальний експерименти, педагогічний експеримент)

- статистичні методи (дозволяють аналізувати і обробляти результати

досліджень, підтверджувати ефективність дослідних матеріалів).

Дослідницька робота проводилася нами в кілька етапів і тривала в період з 2022 по 2023 рік.

1-й етап дослідження був присвячений вивченню теоретичного стану розробки проблеми організації викладання основ здоров'я, використанню нестандартних методів навчання під час уроків основ здоров'я в науково-педагогічній літературі, вивченню практичного стану проблеми в закладах загальної середньої освіти.

Етап 2: проведено констатувальні експерименти, проаналізовано фактичний стан процесу викладання основ здоров'я та використання нестандартних методів навчання, відібрано методики та розроблено діагностичні інструменти для оцінки успішності учнів з основ здоров'я.

Етап 3: Робота зосереджена на розробці ефективних форм, методів і засобів навчання основам здоров'я.

Етап 4: Відбулася експериментальна перевірка ефективності методів, засобів і форм викладання основ здоров'я, спрямованих на підвищення ефективності занять. Також було здійснено аналіз і узагальнення результатів експериментальної роботи.

Наукова новизна одержаних нами результатів наукового полягає в тому, що *уточнено* сутність понять «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «відповідальне ставлення до здоров'я»; проаналізовано стан наукових досліджень проблеми застосування нестандартних методів навчання у курсі «Основ здоров'я» у ЗЗСО; *вперше* науково обгрунтовано та експериментально перевірено дієвість низки нестандартних методів навчання, спрямованих на формування здорового способу життя та відповідального ставлення до власного здоров'я здобувачів освіти ЗЗСО у процесі викладання основ здоров'я, на основі поєднання нестандартних методів навчання розроблено низку нестандартних уроків основ здоров'я; *подальшого розвитку та урізноманітнення* набули методичні аспекти застосування нестандартних форм та методів навчання основам здоров'я.

Практичне значення результатів наукового дослідження полягає у виборі методів, засобів, форм навчання, адаптації їх до уроків основ здоров'я та завдань нашого наукового дослідження з метою підвищення ефективності уроків основ здоров'я та успішності учнів з основ здоров'я. Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями ЗЗСО з метою подальшого вдосконалення процесу навчання основам здоров'я та організації здоров'язбережувальної складової освітнього процесу, в освітньому процесі ЗВО під час підготовки майбутніх учителів основ здоров'я.

Апробація результатів дослідження. Про етапи дослідження та результати виконаного дослідження доповідали на засіданні кафедри біології та екології, на звітній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2023 році.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів та висновків, списку використаних джерел (56 найменування) та додатків. Кваліфікаційна робота виконана на 70 сторінках (основного тексту), містить у своїй структурі 3 таблиці, 3 рисунки.

ВИСНОВКИ

Категорія здоров'я особливо актуальна в наш час. Майбутнє кожної країни залежить від визнання важливості цієї цінності, конкретних зусиль, спрямованих на турботу про здоров'я підрастаючого покоління, створення сприятливих умов для його повноцінного розвитку і щасливого дорослішання. Тому головною умовою повноцінного життя людини в будь-якому віці є його здоров'я. Вчені стверджують, що людину не можна розглядати окремо від навколишнього середовища, особливо коли мова йде про здоров'я, де гармонія існування людини в природі відіграє важливу роль.

Формування прагнення до збереження і зміцнення здоров'я, стимулювання довгострокової мотивації до здорового способу життя, формування почуття відповідальності за здоров'я, життєвих цінностей має ґрунтуватися на сучасному світогляді, останніх досягненнях науки і загальній картині людини, що підпорядковується законам ієрархії, послідовності, гармонії, тобто духовному розвитку.

Актуальність проблем національної охорони здоров'я в наш час – це не тільки предмет наукових досліджень, а й головне завдання держави. Національна доктрина розвитку освіти України визначає стратегічний напрям розвитку освіти до рівня національних пріоритетів як засобу формування освіченої, фізично і психічно здорової української держави.

Спрямованість на підтримку життя і здоров'я не з'являється у людини сама по собі, а формується відповідно в результаті виховних дій. Тому в структурі педагогіки збереження здоров'я особливо важлива педагогічна складова, суть якої полягає в тому, що з дитинства необхідно вчитися зберігати і формувати здоров'я.

Метою базової загальної середньої освіти є розвиток освіченої особистості здобувача освіти, що поєднує в собі можливість творчого навчання, ініціативи з саморозвитку і самонавчання перед обличчям глобальних змін і викликів, здатність ідентифікувати себе як важливу і

відповідальну складову українського суспільства, готову змінюватися і захищати національні цінності українського народу. Основним фактором розвитку такої особистості є формування в учнів звички застосовувати знання в реальних життєвих умовах, при вирішенні реальних завдань. Уміння визначати і обґрунтовувати свою життєву позицію. Основним засобом досягнення цієї мети є впровадження компетентнісного підходу до освітнього процесу в школах, заснованого на життєво важливих здібностях в результаті навчання.

Аналіз стану, в якому викладаються основи здоров'я в закладах загальної середньої освіти, доводить його актуальність і важливу роль. У той же час викладачі та учні заявляють про необхідність різних форм і способів викладання. На додаток до традиційної освіти все частіше використовуються нестандартні методи навчання. Нестандартні методи організації освітньої діяльності наближають навчання до реального життя, привертають увагу учнів, викликають стійкий інтерес до навчання, стимулюють пошук оптимальних рішень і дозволяють творчо використовувати знання. Нестандартне навчання заохочує пошук оптимальних шляхів вирішення нестандартних ситуацій і дозволяє творчо застосовувати знання. Воно також заохочує творче застосування знань, навичок і способів ведення справ. Воно сприяє розвитку і робить позитивний емоційний вплив. Нестандартні методи і організаційні форми не тільки урізноманітнюють процес навчання, а й дозволяють студентам отримувати задоволення від робочого процесу.

У дослідній роботі наша увага була зосереджена на проведенні занять з використанням нестандартних, активних форм і методів навчання: робота в парах і групах, евристичні бесіди, ділові та рольові ігри, презентації, освітні дискусії, мозковий штурм, круглі столи і т.д. Під час експериментальної роботи учні брали участь в різних заходах, таких як: тренінг, практичні групові та індивідуальні справи, моделювання

конкретних видів діяльності та ситуацій, STEM-проекти, екскурсії, інтерв'ю, аналіз життєвих ситуацій тощо.

Ефективність пропонованих нами навчально-методичних матеріалів ми перевіряли експериментальним шляхом. З цією метою було сформовано експериментальні та контрольні класи. Результати експерименту доводять ефективність застосування нестандартних методів навчання на уроках основ здоров'я.

Так, 49,4% учасників експериментальних класів показали високий і достатній рівень успішності, тоді як в контрольних класах 41,8%, що на 7,2% нижче, ніж в експериментальній групі. Водночас середній та низький рівень успішності з основ здоров'я у експериментальному класі був на 7,6% нижчим.

Отримані результати експерименту доводять дієвість застосування нестандартних методів навчання. Вони урізноманітнюють уроки, спонукають учнів краще навчатись, мають не лише освітнє, але й мотивуюче значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Активні форми та методи навчання біології : навч. посіб. / уклад. К.М. Задорожний. Харків : Основа, 2008. 123 с.
2. Анатомія людини (у запитаннях та відповідях) / В. І. Бумейстер, В. З. Сікора, О. О. Устянський та ін.; за заг. ред. д-ра мед. наук, проф. В. З. Сікори. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 303 с.
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/70119/1/Anatomia_liudyny.pdf
3. Боднар А. Я., Макаренко Н. Г. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення // Наукові записки. Том 162. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2014. С. 32-37.
4. Богданова О. К. Інноваційні підходи до викладання біології : навч. посіб. Харків : Основа, 2003. 128 с.
5. Волковий В.А. Анатомія людини : підручник. - Харків : БУРУН і К, 2010. - 336 с.
6. Ворона В., Семешко Л. Застосування методу проектів у позакласній роботі з біології. Біологія. Шкільний світ. 2007. №11
7. Впровадження іноваційних методів навчання в урочну та позаурочну роботу з основ здоров'я. Режим доступу: <https://ostrozhecka-gromada.gov.ua/news/1609773430/>
8. Галаченко О.О., Строяновський В.С., Плахтій Д.П., Падалко Т.О. Лікарські рослини і продукти бджільництва в оздоровленні людини. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 2017. 160 с.
9. Грицай Н. Б. Методика навчання біології : навчальний посібник. Рівне : ТзОВ «Дока центр», 2016. 272 с.
10. Грицуляк Б. В., Грицуляк В. Б. Анатомія і фізіологія людини. Навчальний посібник. – Івано-Франківськ, 2021. – 135 с
https://kaflt.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/25/2021/03/навчальний-посібник_АНАТОМІЯ-І-ФІЗІОЛОГІЯ-2.pdf

11. Грубляк В.В., Грубляк В.Т. Анатомія та еволюція нервової системи : навч.-метод. посіб. для практичних занять. - Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2013. – 224 с.
12. Гуменюк Н.Я. Взаємозалежність природо-людських факторів у формуванні здорового способу життя молодого покоління // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. 12. Ч.ІІ. С.225.
13. Єжова О.О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я у юних хортингістів // Хортинг у фізично-духовному розвитку особистості : збірник наукових праць. К., 2014. № 1. С. 10 – 20.
14. Желібо Є.П., А.І.Чмир, В.С.Троян, Є.О.Савінов Безпека життєдіяльності: Курс лекцій. Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. С.251.
15. Загальна методика навчання біології: навч. посібник / за ред. І.В. Мороза. К. : Либідь, 2006. 592 с.
16. Зайченко І.В. Педагогіка: Навч. посібник. Чернігів, 2003. 528 с.
17. Застосування нетрадиційних уроків. – Режим доступу: https://lenakogyt.blogspot.com/p/blog-page_9003.html
18. Захарчук Т.В. Інноваційні технології навчання в сучасній школі / Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації: Український науковий журнал / Гол. ред. В.М. Бебик. 2011. Т.3. С.48.
19. Здоров'язберезувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія /за заг. ред. Л.М. Рибалко. Тернопіль : Осадца В.М., 2019. 400 с - <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%>
20. Каізер І. Цуркан М. Нетрадиційні методи навчання у вищій школі / APSNIM. 2017. № 4 (16). С. 10-13.
21. Карташова І., Сушко І. Конструктор нетрадиційного уроку біології: Навчально-методичний посібник. Херсон: вид-во ПП. Вишемирський В.С., 2016. 84 с.
22. Конспекти уроків основ здоров'я // Шкільне життя. Режим доступу: <https://www.schoolife.org.ua/category/fajly/lessonshealth/health7/>

23. Костиря Т.М. Сучасний урок біології: теорія і практика // Біологія. 2011. № 22-24.
24. Коцан І. Я., Гринчук В. О., Велемець В. Х., Шварц Л. О., Пикалюк В. С., Шевчук Т. Я. Анатомія людини : підручник. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім.Лесі Українки, 2010. – 890 с.
25. Ланько О. М. Інтерактивні технології в розвитку творчих здібностей учнів на уроках та позаурочних заходах з біології // Біологія : наук.- метод. журн. 2010. № 5. С. 7-12.
26. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 667 с.
27. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практично зорієнтований збірник / Кер. автор. кол. С. Шевцова, наук. кер. і ред. І. Єрмаков. Київ : Департамент, 2003. 500 с.
28. Марків О.Т. Здоров'я людини як фундаментальна цінність культури / Гілея: науковий вісник. Серія: Філософські науки. Вип 27. 2019.
29. Методика освіти «рівний — рівному» : навч.-метод. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, Н. В. Заверико, Н. В. Зимівець К. : Наш час, 2007. 104 с.
30. Методичні рекомендації щодо викладання предметів здоров'язберезувальної освітньої галузі у 2022/2023 навчальному році <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-predmetiv-sotsialno-i-zdorov-yazberezhuvalnoyi-osvitnoyi-galuzi-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/>
31. Моніторинг і оцінка діяльності з формування здорового способу життя / [О. М. Балакірева, О. О. Яременко, Р. Я. Левін та ін.]. К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. 152 с. (Формув. здорового способу життя молоді).
32. Москаленко В.Ф. Соціально-гігієнічний аналіз демографічної ситуації в Україні / В.Ф.Москаленко, М.В.Голубчиков // Медичний всесвіт: наук.-практ. журнал. 2003. № 2. С.18.

33. Муляр Н., Костюк Л. Методичні особливості проведення нестандартного уроку в курсі "Методика навчання освітньої галузі "Суспільствознавство" // Молодь і ринок. 2014. № 7. С. 63-67. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_7_16

34. Наказ Міністерства освіти України від 10 травня 1999 року № 134 «Про затвердження примірних інструкцій з безпеки під час навчально-виховного процесу». URL : <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/1521/8456/8457/469561/>.

35. Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини. Здоровий спосіб життя: <https://clinic.gov.ua/?p=5828>

36. Немченко К. Д. Використання елементів інтерактивного навчання на уроках біології та в позакласній роботі // Біологія : наук.-метод. журн. 2007. № 33. С. 7-11.

37. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. Київ : Вища школа, 2013. 368 с.

38. Нові педагогічні технології для вчителів біології / Уклад. К.М. Задорожний. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 112 с.

39. Оржеховська В. Педагогіка здорового способу життя / В. Оржеховська // Шлях освіти. – 2004. – № 7. – С. 11–12. 6. Сущенко Л. П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 308 с.

40. Пальчевський С.С. Педагогіка. Київ : «Каравела». 2018. 376 с.

41. Пехота О.М. Освітні технології: навчально-методичний посіб. / за заг. ред.. О.М.Пехоти. К.: А.С.К., 2002. 2002. 255 с

42. Плахтій П.Д. Вікова фізіологія і шкільна гігієна. Лабораторний практикум: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 2014. 146 с.

43. Плахтій П.Д., Підгорний В.К., Соколенко Л.С. Основи шкільної гігієни та валеології. Теорія, практикум, тести: Навчальний

посібник. Видання 2-ге стереотипне. Кам'янець-Подільський: «Віта Друк». 2021. 332 с.

44. Плахтій П.Д., Польова С.П., Гутарєва Н.В., Соколенко Л.С. Основи медичних знань: Підручник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 2015. 328 с.

45. Плахтій П.Д., Марчук В.М., Марчук Д.В. Фізіологічні основи рухової активності людини: навальню-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2021. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12см. Об'єм даних 0,5 Мб. Обл.-вид. арк. 7,2.

46. Плахтій П.Д., Голобродський В.П. Харчування і здоров'я. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 2014. 146 с.

47. Плахтій П.Д., Михальський А.В., Супрович Т.М. Мікроорганізми, харчування і здоров'я людини: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А.. 2016. 192 с.

48. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. Київ : Вид-во А.С.К., 2003. 192 с.

49. Пономарьова К. Нестандартні форми організації навчання української мови . Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/11071/1/.pdf>

50. Сивохоп Я. М. Використання інтерактивних методів навчання в процесі підвищення кваліфікації педагогів з питань формування навичок здорового способу життя підлітків // Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка». №2 (74) 2013. Рівне : РОІППО, 2013. С. 27–29.

51. Сучасні здоров'язбережувальні технології : монографія / за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків : Оригінал, 2018. 724 с. - http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor

52. Сидоренко П.І., Г.О.Бондаренко, С.О. Куц Анатомія та фізіологія людини. Київ: Медицина, 2015. 248 с.

53. Філімонов В. І. Фізіологія людини : підручник. Київ : Медицина, 2010. - 775 с.

54. Федорук О. Нетрадиційні методи на уроках / Наукове мислення. – Режим доступу:

<https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/44-shkoli>

55. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища [Текст] : монографія / Т. Є. Федорченко ; Ін-т пробл. виховання Акад. пед. наук України,. - Черкаси : Чабаненко, 2009. - 357 с.

56. Чайченко Г. М., Цибенко В. О., Сокур В.Д. Фізіологія людини і тварин : Підручник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Вища школа, 2003. - 463 с.

57. Основи здоров'я. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>